

Жељко БЈЕЛЕТИЋ*

УЧЕШЋЕ БОРАЦА ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ У ЈУНСКИМ ДОГАЂАЈИМА У ХЕРЦЕГОВИНИ 1941. ГОДИНЕ

Послије краткотрајног априлског рата 1941. године и пораза Војске Краљевине Југославије, Херцеговину су окупирале италијанске, дијелом и њемачке трупе. Пошто је ова област ушла у италијанско окупационо подручје, Њемци су се повукли. Херцеговина је ушла у састав Независне државе Хрватске, која је проглашена 10. априла 1941. године. Послије Римског споразума, потписаног 18. маја исте године између влада Италије и НДХ, италијанска војска се повукла из Херцеговине и предала власт усташама. Италијани су оставили мањи дио војске у Мостару и Требињу. Масовни покољи Срба на територији Славоније, Баније и Кордуна почињу у мају 1941. године, а у Херцеговини почетком јуна исте године. Људи су брутално хапшени, одвођени на јаме и убијани, а упоредо је вршено и масовно покатоличење Срба. За прогон херцеговачких Срба били су посебно заинтересовани поглавник НДХ Анте Павелић и министар унутрашњих послова владе НДН Андрија Артуковић, који су били родом Херцеговци. Формиране су посебне јединице усташа искључиво ради уништења српског народа. Усташким злочинима у јуну 1941. године био је угрожен биолошки опстанак српског народа у Херцеговини. Народ је морао оружјем да се супротстави усташким злочинцима. Прва устаничка пушка против усташа је пукла у селу Дрежањ код Невесиња 3. јуна 1941. године.¹ Претходних дана су усташе у околним селима поубијале више од педесет Срба, па су људи у Дрежњу знали шта их чека ако падну усташама у руке и ријешили су да им пруже отпор. Почетком јуна устанак је најјаче захватио источни дио Гатачког среза. У овим првим борбама су учествовали и борци из

* Аутор је асистент-сарадник у Историјском институту Црне Горе.

¹ Архив Војноисторијског института, фонд НДХ, кут. 171 А, рег. бр. 30/1-1. Телеграм командира оружничког вода у Невесињу Рудолфа Кучере достављен 4. оружничкој пуковнији у Сарајеву.

пограничних црногорских села. Када су усташе 4. јуна бациле 183 човјека у Корићку јаму, осам људи је остало живих у јами. Двојица од осам преживјелих успјели су да изађу из јаме ноћу 5/6. јуна и пређу границу Црне Горе, гдје су обавијестили народ шта се десило у Коритима. У пограничним црногорским селима одамама је почело окупљање одважних људи да би спасили преживјеле Корићане. Група од око 70 људи из Црквица, Ковача, Битељице и Троглава је 6. јуна пресјекла пут Билећа – Гацко и из Корићке јаме извадила рањенике. Тога дана почеле су борбе дуж цесте Гацко – Корита.² Рањеници су пребачени на лијечење у болницу у Никшићу, а преживјело стовништво из Корита и сусједних села је побјегло у Црну Гору. Устаници из Пиве, Голије и сусједних гатачких села су заузели домобранске положаје у Казанцима, Степену и Јасенику. У овој првој значајној борби устаници су имали три погинула борца. У извјештају усташког предстојника из Гацка влади НДХ о овој борби стоји: “Седмог липња Црногорци у заједници са домаћим Србима, организовали су напад већег стила који је почео истовремено на три оружничке постаје и то: Јасеник, Казанце и Степен. Оружници су били присиљени да се повуку према Автовцу, а нападачи су опљачкали оружничке постаје, те двојицу оружника су убили, а тројицу усташа тешко ранили. Отворила се битка на линији од оружничке постаје Јасеник па све до Корита, те је трајала цијелог дана”.³ Послије масовних усташких злочина и првих устаничких пушака српско стовништво Херцеговине је побјегло у планинске збјегове или у погранична подручја Црне Горе: Рудине, Баћане, Грахово, Голију и Пиву. У планинским збјеговима живот је био организован на колективној основи. Заједнички се чувала стока и спремала храна. У црногорским селима избјеглице су биле смјештене у кућама и колибама. Свако домаћинство у селима уз границу је примало избјеглице у складу са својим могућностима. У неким кућама је било по пет избјегличких породица.⁴

Усташе су нападале збјегове по херцеговачким планинама, убијали људе и отимали стоку. У заштити српског народа од покоља значајну помоћ већ од првих борби пружиле су организоване групе храбријих

² Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 143 А, рег. бр. 8/12-2. Извјештај оружничке пуковније из Билеће о бацању људи у Корићку јаму.

Миливоје Тркља, *Корићка јам*, Нови Сад 1995.

Милија Бјелица, *Записи са Корићке јаме*, Херцеговина у НОБ, Књига 2, стр. 69-77.

³ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 171 А, рег. бр. 36/1.

⁴ Јевто Бјелица, *Немирна граница*, Београд 1984.

У пограничним црногорским селима није никад било толико народа као 1941. Поред домаћег становништва ту су биле избјеглице из Херцеговине, Косова, Метохије, Бачке и Барање. Осим избјеглица из Херцеговине, остали су били родом или поријеклом из ових крајева.

људи из Црне Горе, које су крстариле по Херцеговини и водиле борбу с усташама. О тим борбама има доста података у усташким документима из тога периода. Тако у извјештају Главног стожера хрватских оружанних снага за Херцеговину стоји: „Заповиједник десетог походног батаљона из Требиња водио је борбу на дан 10. липња ове године са једном већом руљом побуњеника четника, који су се пребацили на нашу земљу из Црне Горе“.⁵ Овај извјештај се односи на чету Граховљана која је штирила збјег у Бијелој Гори. Усташе су поново нападе овај збјег 20. јуна, убили осам устаника и опљачкали српска села уз границу. Усташама су се супроставиле устаничке чете из Грахова, Нудола, Долова, Клобука, Аранђелова и Зубаца, и вратили их према Требињу.⁶ Борци из Вучедолске општине водили су борбу 20. јуна 1941. године са домобранским батаљоном из Билеће и групом жандарма и усташа. Ове усташко-домобранске јединице су палиле села и гониле становништво у логоре. Домобранима су нанесени значајни губици у погинулим и заробљеним. По једном заробљеном домобрану је послато писмо усташкој команди да одмах пусти све Србе затворене у Билећи и Планој. Због страха од бројних устаника усташе су поступиле по овом захтјеву.⁷ Једна групација од 600 усташа на челу са Звонком Поспишилом⁸ кренула је 23. јуна од Автовца према црногорској граници да очисти то подручје од устаника и успостави граничне постаје. Дочекали су их устаници из Пустог Поља, Казанаца, Вратковића и Чарађе, те последије оштре борбе вратили назад уз обостране губитке.⁹ Послије првих борби код народа је сазрело увјерење да се само оружаном борбом могу заштитити од усташког терора. У таквој ситуацији дошла је вијест о нападу Њемачке на Совјетски Савез. Ова вијест је изазвала велико одушевљење и борбено расположење код Срба у Херцеговини. Народ се одмах сакупљао у зборове и организовао сеоске чете у источном дијелу Херцеговине и сусједним црногорским селима. Огласила су се црквена звона по селима око Гацка и Неве-

⁵ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 134, рег. бр. 15/8-1.

⁶ Стево Ковачевић, *Устанак у граховској општини*, ВИГ бр. 3/1962, стр. 65-75.

Командир италијанске посаде у Грахову је захтијевао да се наоружани Херцеговци врате из Граховске општине у своја мјеста. Сава Ковачевић му је одговорио да неће дозволити испоручивање ових људи у усташке руке.

⁷ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 134, рег. бр. 22/2-2. Извјештај потпуковника Мухарема Агановића из Билеће достављен заповиједништву оружничтва у Загребу.

⁸ Звонко Поспишил је један од антетатора на краља Александра Карађорђевића у Марсељу 1934. године. Био је у Француској осуђен на доживотну робију, али су га нацисти 1940. године пустили из затвора. Погинуо је 23. јуна 1941. године у Пустом Пољу код Автовца.

⁹ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 85, рег. бр. 1/17-12. Извјештај котарског предстојника из Гацка.

Саво Скоко, *Покољи херцеговачких Срба 1941. године*, Београд 1991, стр. 92-93.

сиња. Паљене су ватре на врховима брда и планина као знак за дизање устанка. У Херцеговини је 24. јуна 1941. године избио општи народни устанак. Устници су своју војску обично називали Српска народна војска. Одмах је блокирано Невесиње и пресјечени сви путеви у сјеверној Херцеговини.¹⁰ И на подручју Гатачког среза усташе су сатјеране у неколико јачих упоришта. У тим борбама је било више стотина бораца из Пиве и Голије, оргнизованих у чете и боље наоружаних од херцеговачких устаника. Влада НДХ, пошто је добила извјештаје о устанку, одмах је обавијестила италијанске и њемачке представнике у Загребу. То се види из личног дневника њемачког опуномоћеног представника у Загребу Глезе фон Хорстенауа у коме је записано: „Дана 25. јуна око подне позвао ме је телефоном генерал Лакса, замјеник Кватерника, очигледно нервозан, да ми саопшти о нападу 4-5 хиљада црногорских и српских побуњеника преко Гацка у Невесиње. Споразумно са нашим послаником одлучио сам да пошаљем једног официра мога штаба мојим авионом „Луња“ да све ово извиди...“¹¹ Борци из Гацка, Пиве и Голије су 26. јуна одржали два велика народна збора у Драмешини и Пустом Пољу. На овим зборовима је донесена одлука да се на Видовдан, 28. јуна, изврши снажан напад на усташка упоришта у Гатачком срезу, а главни удар је требало извести на најутврђеније упориште Автовац. Устаничко руководство је донијело одлуку да се заробљене усташе стријељају, а муслиманске жене и дјеца оставе на миру.¹² Планирано је да се формирају три батаљона, али је формиран само један а остале чете су дејствовале самостално. За команданта батаљона је изабран капетан Душан Бајагић, а сачињавали су га борци из Криводола, Пољане, Лисине, Равног, Зукве, Ораха, Жањевице, Липника и Самобора. Четама из Голије, Казанаца, Вратковића и Добреља је командовао поп Радојица Перишић.¹³ Из Билеће је у помоћ усташама послата према Автовцу једна домобранска чета. Ову чету су устаници попуно разбили на брду Кобиља глава.¹⁴ И авија-

¹⁰ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 85, рег. бр. 15/8-1. Извјештај Главног стожера хрватских оружаних снага за Херцеговину.

Бранко Ковачевић, Саво Скоко, *Јунски устанак у Херцеговини 1941. године*, Зборник института радничког покрета, књ. 1, Београд 1965.

Устаници су извели два неуспјешна напада на Невесиње уз осјетне губитке. Тешке борбе су вођене у Мостарском срезу, као и на положајима по планини Трусини. Влада НДХ је послала на невестињске устанике велику војску. Славко Кватерник, министар хрватског домобранства, у свом извјештају каже да је послао девет батаљона домобрана.

¹¹ С. Скоко и М. Граховац, *Јунски устанак*, Херцеговина у НОБ, књ. 2, стр. 425.

¹² Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 1995, рег. бр. 2-10/1. Стенографске биљешке са састанка командира устничких чета у Драмешини 26. јуна 1941. године.

¹³ Исто.

¹⁴ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 84, рег. бр. 5/14-2. Извјештај команданта Јадранског дивизијског подручја пуковника Ђура Исера.

ција НДХ је ступила у дејство 27. јуна, бомбардујући положаје устаника. Исти дан им је оборен један а сљедећих дана још два авиона.¹⁵ Оцијенивши да је ситуација измакла контроли, команда италијанске дивизије „Марке“ је спремила два камиона са 60 војника према Гацку да се на лицу мјеста увјере шта се тамо догађа. Ова јединица је наишла на барикаду код села Корита. Када су Италијани почели да уклањају барикаду, устаници су их опколили и разоружали, а затим пустили да се врате назад у Требиње.¹⁶ Италијанска војска је поново интервенисала 28. јуна са јаком моторизованом колоном. Колона је била обасута пушчном ватром и ручним бомбама од стране устаничке јединице коју је предводио Љубо Курдулија, сасатављене од бораца из Херцеговине и Црне Горе. Пошто је претрпјела губитке од три мртва и 16 рањених, италијанска јединица се повукла у Требиње.¹⁷ У три сата изјутра 28. јуна око 1250 устаника из Пиве, Голије и гатачких села напало је Автовац и послје оштре борбе га заузело. Усташе и домобрани су побјегли у Кулу Фазлагиха. Муслиманско становништво није успјело избјећи, па су их устаници упутили у Гацко. Оружје из војног логора су домобрани однијели, али је остало доста муниције која је подијељена по четама устаничке војске. Сјутрадан, 29. јуна, из Требиња и Дубровника кренула су два батаљона италијанске пјешадије, једна чета лаких тенкова и двије батерије тешке артиљерије. Ове снаге су уклониле барикаде дуж цесте Билећа-Степен и дошле до мјеста Зборна Гомила. Ту су се сукобили са устаницима и, користећи тенкове и артиљерију, потиснули их из Автовца. Италијани су у овој борби имали три погинула и неколико рањених војника.¹⁸ У борбама за Автовац од 26. до 29. јуна погинуо је 21 усташа, 10 домобрана и 6 Италијана, а велики број је био рањен и заробљен.¹⁹ Устаници су оборили два усташка авиона, уништили пет камиона и војни логор у Автовцу, запалили куће познатијих усташа у автовачкој општини и заплијенили доста животних намирница. Автовац је био прво ослобођено општинско мјесто у поробљеној Европи. Народна војска је имала губитке од 10 погинулих и 10 рањених бораца.²⁰ Влада НДХ је извршила велике припреме за угушење устанка у Херцеговини. Проглашена је општа

¹⁵ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 143 А, рег. бр. 4/2-1. Извјештај командира жандармеријског вода у Гацку.

¹⁶ Архив ВИИ, фонд италијански документи, кут. 54, рег. бр. 1/2. Извјештај команданта италијанског б. корпуса достављен команди Друге армије.

¹⁷ Исто. Јевто Бјелица, *Немирна граница*, Београд 1984, стр. 86 и 87.

¹⁸ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 189, рег. бр. 25/1-2. Извјештај натпоручника Јосипа Маркуса из Гацка усташкој команди.

¹⁹ Исто.

²⁰ С. Скоко и М. Граховац, *Јунски устанак*, Херцеговина у НОБ, књ. 2, стр. 569-573. Из Пиве су у нападу на Автовац погинули: Војин Додер, Радослав Додер и Јаков Аџић.

мобилизација усташких одреда у западној Херцеговини и послате су нове домобранске јединице. Напад непријатеља на слободну територију почео је 1. јула са свих страна. Устаници су у борбама показали велику храброст и пожртвовање. У одбрани слободне територије у Билећком и Гатачком срезу учествовале су чете Црногораца из пограничних општина према Херцеговини. То су биле: Вучедолска, Пилатовачка, Буквићка, Броћаначка, Бањска, Соминска, Гранична, Црквичка и Врбичка чета са подручја Бањске и Вучедолске општине.²¹ Највећи окршаји су били на Трусини око цесте Столац-Невесиње и трајали су 11 дана. Борбе су вођене и хладним оружјем: ножевима, сјекирама и кундацима. Обје стране су претрпјеле велике губитке, посебно усташе.²² Италијански окупатор је помагао директним учешћем у гушењу устанка. Устаници су покушавали да избјегавају сукобе са Италијанима. Командир степенске чете Мирко Авдаловић упутио је крајем јуна писмо командирима чета око Невесиња у коме стоји: „Будите спремни за напад по добивеном нашем наређењу. Москва је синоћ позвала све Србе на устанак. Рушите све путеве и мостове. Удар на Гацко биће означен свијетлећим сигналимa. Црна Гора је на ногама. Испитије се јачина и покрети италијанских снага. Убрзо ћемо и њих нападати. За сада Италијане пропуштати...“²³ Пред почетак офанзиве комадант италијанске Друге армије, генерал Виторио Амбрози, наредио је комаданту Шестог корпуса: „Репресалије против српских бунтовника треба да се поведу с највећом енергијом и кратком временском периоду, стријелајући на лицу мјеста бунтовнике“.²⁴ Италијани нијесу на терену оштро поступали са народом. За погинуле италијанске војнике није извршена никаква одмазда. Првог јула они су успоставили своје посаде у Билећи, Платој и Гацку. Послије тешких борби 7. јула 1941. године код моста Ерцеглије у Фојници спојиле су се италијанске и домобранске трупе.²⁵ Устаници се нијесу могли супроставити италијанским тенковским и моторизованим јединицама, па су напуштали положаје у близини путева и повлачили се у планинска села и на територију Црне Горе. Стновништву су приликом преласка у Црну Гору помагале црногорске чете тако што су пробијале усташке обруче и на

²¹ Гојко Миљанић, *Сарадња народа Црне Горе и Херцеговине у првој години ослободилачког рата*, Историјски записи, 1966, стр. 639-654.

²² Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 143, рег. бр. 7/10-1. Извјештај команданта 4. оружанске пуковније о губицима усташа и домобрана.

С. Скоко, *Крваво коло херцеговачко*, Београд 2000, књ. 1., стр. 166.

²³ С. Скоко, *Крваво коло херцеговачко*, Београд 2000, књ. 1., стр. 142.

²⁴ Архив ВИИ, фонд италијански документи, кут. 54, рег. бр. 1/2.

²⁵ С. Скоко, *Крваво коло хрцеговачко*, књ. 1., Београд 2000, стр 16.

Од почетка јунског устанка до 7. јула, датума званичног почетка устанка у Југославији, у Херцеговини је погинуло 144 усташе, домобрана и италијанских војника, а заробљено око 200.

територији Херцеговине прихватиле велике збјегове народа. Извлачење великог збјега из Површи према граници Црне Горе, поред неколико усташких упоришта, помогле су двије чете Пивљана на челу са Јанком Тадићем и Дреком Тијанићем.²⁶ И ако су усташко-домобранске и италијанске снаге овладале главним комуникацијама у Херцеговини, јунски устанак није био угушен. Остале су слободне територије: источни дио Невесињског среза, подручје источно од цесте Билећа-Корита-Автовац-Чемерно уз црногорску границу и територија око тремеђе Билећког, Љубињског и Требињског среза. Чете устаничке војске нијесу расформиране већ су у јулу биле војнички боље организоване. Сукоби са усташама и домобранима су настављени. У Гатачком и јужном дијелу Фочанског среза су 16. јула усташе и домобрани потиснути из српских села и спријечено поновно успостављање власти НДХ у томе подручју.²⁷ Пошто је 13. јула 1941. године избио општи народни устанак у Црној Гори, италијанска дивизија „Марке“ је дјелимично пребачена из источне Херцеговине у Црну Гору. У гарнизоне које су до тада држали Италијани ушли су домобрани и усташе. У пограничним дјеловима Црне Горе према Херцеговини Италијани су имали мале снаге: мањи гарнизон у Грахову, мању јединицу у Горанску и нешто војске дуж пруге Билећа-Никшић. Пруга је већ 16. јула прекинута и убрзо је од италијанских посада очишћен простор никшићког и Дурмиторског среза осим града Никшића. Двадесетог јула је ослобођен Жабљак, 22. јула Шавник и 24. јула Грахово, а Никшић су устаници држали у блокади. Борци који су учествовали у јунском устанку у Херцеговини дијелом су се вратили у своја мјеста и борили се против италијанског окупатора. На подручју Пиве, Бањана, Рудина и Грахова у то вријеме је извршено разоружавање жандармеријских станица у којима су жандарми Краљевине Југославије остали били на служби и под окупацијом. Извршено је уништење или скривање општинских архива у којима су били подаци о пореским и војним обвезницима. Све ове активности су извршене без већих проблема.²⁸ Италијани су 23. јула деблокирали Никшић и продужили према Вилусима и Грахову. Шавник су заузели 7. августа, Велимље и Црквице 10. августа и тако извршили поновну окупацију овог дијела Црне Горе. Поставили су јаке посаде у Грахову и Вилусима, а из неких општина овог подручја су се повукли послје само неколико дана боравка.²⁹ Док је трајао Тринесто-

²⁶ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 171, рег. бр. 6/1-1. Извјештај усташког команданта из Калиновика од 12. јула 1941. године.

²⁷ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 84, рег. бр. 5/14-2. Извјештај командира жандармеријског вода у Фочи.

²⁸ Јевто Бјелица, *Немирна граница*, Београд 1984, стр. 91 и 92.

²⁹ Ђуро Вујовић, *Црна Гора у народноослободилачком рату 1941-1945*, Подгорица 1997, стр. 47.

јулски устанак доста бораца је наставило да прелази у Херцеговину и да ратује са усташама. На простору Степена, Корита и Меке Груде 19. и 20. јула херцеговачке и црногорске чете су водиле борбу са домобранима и усташама. Домобрани су имали јаку артиљерију, па су устанике одбацили у планину Сомину. Напад устаника је поново почео 24. јула, када су пресејкли пут Билећа- Гацко а домобрани су се уз губитке морали повлачити.³⁰ Крајем јула на простору Грахова, Вилуса и Ластве заједнички су се борили устаници са обје стране границе против Италијана. Италијанска артиљерија је у тим борбама порушила доста кућа на граничном подручју.³¹ Током јула и августа 1941. године већи дио срезова Билећа, Гацко и Невесиње је био под контролом устаника. У извјештају котарског предстојника у Билећи почетком августа 1941. године стоји: „Сходно моме претходном извјештају у коме сам истакао да је спонтани бијег Срба из својих домова, односно њихово одметнуће од власти, које је у први мах било ради страха за живот, претворило у организоване оружани устанак и отпор. Ради агитације комуниста из Црне Горе, могу у овом извјештају да истакнем да је стање у Котару билећком и сада углавном исто...“³² Крајем јула и у августу 1941. године у Херцеговини су настављена масовна убиства Срба, Јевреја и свих противника НДХ.³³ Посебно је настрадало српско становништво у долини Неретве и другим крајевима гдје није било дошло до устанка и бјежања народа у планине. Масовно су убијани и они Срби који су били прешли на католичку вјеру и нијесу се склонили из градова.³⁴ Чете из Црне Горе имале су током читавог лjeta 1941. године борбе са непријатељем у Херцеговини. Тако је група бораца из Вучедолске општине отишла шездесет километара у дубину територије Херцеговине и у мјесту Преодоље на путу Столац- Берковићи сачекала у засједи усташку јединицу и потпуно је уништила.³⁵ У августу су устаници организовали општу офанзиву на усташка упоришта. Послије тешких борби устаници су заузели: Берковиће, Дивин, Плану, Билећу и Ластву, и сатјерали усташе у неколико јачих упоришта. Нападали су Невесиње, Љубиње, Гацко и Кулу Фазлагиха. Усташама а и домобранима су нанесе-

³⁰ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 143, рег. бр. 19/7-1 и 13/8-1. Извјештаји оружанске пуковније из Билеће.

³¹ Владо Шегрт, *Ратне успомене*, Београд 1964, стр. 19-23.

³² Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 174, рег. бр. 12/2.

³³ Из хрватског и муслиманског народа на удару усташа су били: вође соколске организације, солунски добровољци, комунисти и поједини високи чиновници из међуратног периода, противници усташког покрета.

³⁴ Зборник НОР-а 1941-1945, том IV, књ. 1., стр. 473-476. Извјештај Угљеше Даниловића, члана Покрајинског комитета КПЈ за БиХ, упућен Светозару Вукмановићу Темпу.

³⁵ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 152, рег. бр. 15/2. Телеграм усташког заповиједника у Стоцу упућен Великој жупи Дубрава.

Бранко Попадић, *Грилска акција у Сувовићу*, Херцеговина у НОБ, књ. 1., стр. 132-134.

ни велики губици: погинуло је више од 400 а заробљено више од 600 војника само у периоду од 24. до 31. августа 1941. године.³⁶ У ослобађању Плане и Билеће учествовале су чете из Вучедолске и Бањске општине. Борци ових чета су се истакли у борбама и непријатељу нанијели велике губитке. У околини Плане су се бориле Гранична и Врбичка чета.³⁷ У борби на Моску, 27. августа 1941, домобрани су имали јаку артиљерију а помагала их је и авијација НДХ. У одлучујућем моменту јуриш су извршили борци Доњовучедолске чете и Тупањског одреда из Бањана и разбили непријатеља.³⁸ Потпуно уништење војске НДХ у источној Херцеговини спрјечили су Италијани. Они су јаким јединицама интервенисали из Вилуса и Дубровника 29. августа и одбацили устаничке чете из Билеће и од важнијих путева у околини. Италијанска војска није угушила устанак и извршила чишћење територије.³⁹ Група из Бањана је 30. августа прешла у Херцеговину и заузела електричну централу Парез на Требишњици, а посаду која ју је чувала разоружала.⁴⁰

Првог септембра су устаници заузели Ластву и потиснули усташе према Требињу. Овим борбама је већи дио источне Херцеговине био очишћен од усташа и домобрана. Почетком септембра 1941. године неке устаничке групе су починиле злочине над цивилним муслиманским становништом у Билећком и Столачком срезу.⁴¹

Док су се борбе водиле око Билеће, на подручје Гацка је из Црне Горе дошао комбиновани Никшићки батаљон добро наоружан и састављен од храбрих бораца који су се, пошто су Италијани крајем јула из-

³⁶ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 237, рег. бр. 26/3-4. Извјештај генерала Ђура Исера.

Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 133, рег. бр. 4/85. Извјештај Крилног заповједништва Билећа од 4. септембра 1941. године.

Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 189, рег. бр. 8/10. Извјештај генерала Ђура Исера о борбама у Попову пољу.

Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 220, рег. бр. 49/5-1. Извјештај усташке команде о борбама у Љубињском срезу.

³⁷ Архив ВИИ, фонд четничка архива, кут. 199, рег. бр. 11/3. Извјештај штаба Граничног четничког батаљона о догађајима који су претходили формирању батаљона.

³⁸ Зборник НОР-а, ТОМ IV, књ. 1. , документ бр. 183 и 204. Извјештаји о току борбе и резултатима на Моску.

Милош Куреш, *Записи и сјећања*, Београд 1998, стр. 54 – 57.

³⁹ Зборник НОР-а, ТОМ IV, књ. 1. , документ бр. 313. Телеграм начелника штаба италијанске 2. армије генерала Блазиа.

⁴⁰ Гојко Миљанић, *Сарадња народа Црне Горе и Херцеговине у првој години ослободилачког рата*, Историјски записи, 1966, стр. 639-654.

⁴¹ Архив ВИИ, фонд НДХ, кут. 152, рег. бр. 3/18-1. Извјештај Велике жупе Дубрава Министарству унутрашњих послова НДХ.

Зборник НОР-а, ТОМ IV, књ. 1. , документ бр. 72. Извјештај Мира Попаре од 27. августа 1941. Обласном комитету КПЈ.

Зборник НОР-а, ТОМ IV, књ. 1. , документ бр. 98. Извјештај Мира Попаре од 6. септембра 1941. Обласном комитету КПЈ.

вршили реокупацију никшићког среза, организовали и пошли у Херцеговину. Већином су били из непосредне околине Никшића. Командант батаљона је био Радојица Рончевић, а комесар Љубо Вушовић.⁴² Осим овог батаљона раније су око Гацка дејствовале двије чете Пивљана на челу са Јанком Тадићем и Душаном Бајагићем, група бораца из Дробњака и скоро сви борици из Голије, Горњих Бањана и Црквица.⁴³ Крајем августа и почетком септембра су се око Гацка и Куле Фазлагиха водиле крваве борбе. Италијанска авијација је бомбардовала положаје устаника, а грешком и домобранске положаје. У међусобним сударима обје стране су имале велике губитке. Једна чета бораца састављена углавном од бивших комита из Бањана и Вучјег Дола, коју је предводио Јаков Бјелица, убацила се у групу села Куле Фазлагиха, али су је усташе откриле и опколиле. У пробоју из окружења је погинуо командир чете и још неколико бораца. Домобранске снаге јачине око 600 људи су 4. септембра 1941. године из правца Невесиња продрле до села Наданића, потиснули три устаничке чете које су држале Гацко у блокади са западне стране и тако ојачале свој гарнизон. Послије ових неуспјеха ситуација за народну војску је била знатно тежа а слаби изгледи да униште усташко-домобранске снаге у Гацку. На скупу свих старјешина устаничких снага је у мјесту Десивоју код Гацка ријешено да се увече 5. септембра нападну усташка упоришта у Гатачком срезу. Приликом договора устаничких старјешина и у борбама које су услиједиле дошло је до идеолошких подијелености и неслоге међу устаницима. Неслогу у редовма устаничке војске су примијетиле и усташе. У борбама које су се распламсале у околини Гацка усташе су се очајнички бранили јер су били свјесни да су починили злочине над Србима, па су се бојали освете. Смјењивали су се напади устаника и контранапади усташа и домобрана. Устаници су морали због недостатка муниције и великих губитака да се повуку на полазне положаје у српска села и пређу у одбрану слободне територије.⁴⁴ Црногорске јединице су се задржале у Херцеговини до 18. септембра 1941. године када су Италијани извршили реокупацију читаве Херцеговине. Настало је затишје које ће потрајати два мјесеца.

⁴² Са овим батаљоном су пошли Крсто Попивода, Вељко Зековић и мало касније Радоје Дакић, руководећи комунисти из Никшића.

⁴³ Јанко Тадић, *О неким борбама Дурмиторског НОП одреда 1941. и 1942. године у сјевероисточној Херцеговини*, ВИГ, бр. 3/1960.

⁴⁴ Архив ВИИ, фохд НДХ, кут. 213, рег. бр. 12/6-1. Извјештај среског начелника у Гацку Јосипа Рома од 11. септембра 1941. упућен влади НДХ.

Милинко Окиљевић, *Казивања о мојој генерацији*, Београд 1992, стр. 97-102.

У нападу на Гацко из Никшићког батаљона је погинуло 8 бораца и 16 рањено. Погинули су Војислав Поповић, Ђуран Радуловић, Туро Гардашевић, Милутин Бјелица, Лука Цицимил, Симеон Кандић, Божо Тепавчевић и Жарко Радовић.